

Středověké osídlení a studium hospodářských dějin

JOSEF ŽEMLIČKA

Dvě základní dimenze v sobě objímá studium středověkého osídlení: vedle rekonstrukcí sídelních vrstev, procesů koncentrace nebo rozptylu osídlení a včetně sledování rozmanitých aspektů vzhledu a hmotné kultury středověkých sídlišť se jako druhý rozměr uplatňuje souběžná integrace těchto poznatků do konkrétních hospodářských a potažmo i sociálních nebo demografických hledisek dějinného vývoje. Možností, které v tomto ohledu dějiny osídlení poskytují, se však zatím příliš nevyužívá. Bývá to zapříčiněno nejen nízkým stupněm jejich rozpracovanosti ve větších plošných měřítkách, nýbrž i různorodou kvalitou výstupů a tudíž i nestejnou použitelností. Navíc při zpracovávání hospodářské tematiky vládne jistá bezradnost, jak s poznatky z dějin osídlení nakládat.

Tato slabina se svým způsobem promítla i do akademického Přehledu dějin Československa (Přehled 1980). Partie věnované osídlení i hospodářskému vývoji jsou vzájemně separovány a jen schematicky tu jsou postíženy vazby mezi dynamikou osídlení a středověkou ekonomikou. Ta bývá převážně omezoována na obchod, finance, mincovnictví, řemeslo, zemědělství, trhy a úlohu měst, tudíž na „klasické“ atributy hospodářského života, třebaže již před více než dvaceti lety se v naší literatuře objevila důrazná výzva k širěji pojatému studiu osídlení (Štěpánek 1967; týž 1968; týž 1969; nověji Klápště—Žemlička 1979). Proto si třeba cenit zatím nepřilíš četných výsledků z regionů, případně z některých lokalit a jejich zázemí. V poslední době tvoří předpoklady k takovému záběru výsledky dlouhodobého průzkumu Mostecka (Klápště 1988b), fakticky i metodicky jsou cenné i příspěvky k formování městské sítě v severozápadních a v severních Čechách (Tomas 1979; Smetana 1990).

Badatelská aktivita se nabízí zvláště v otázkách vzniku a počátků našich měst. Výzkum již nevystačí s floskulemi o permanentní a přehnaně evolucionisticky pojímané dělbě práce, která si na jistém vývojovém stupni jednoduše žádá měst či středisek městského rázu. Do hry totiž vstupuje hledisek více. Předběžné sondy naznačují, že před rokem 1310 se v Čechách, na Moravě a v moravském Slezsku nacházelo asi 250 městských nebo k městům už zřetelně tendujících lokalit. Z toho plyne, že na jedno město připadalo zhruba 280 km², či jinak na čtvercovou plochu o rozsahu 17×17 km. Koncentrace městského života se zvýrazní, jestliže navíc připočteme velké neosídlené plochy v pohraničí a leckde i ve vnitrozemí nebo řídkou městskou síť v některých končinách (například v jižních Čechách). Ve zbývajících regionech, hlavně na starém sídelním území, musela být tedy již za posledních přemyslovských králů hustota měst a jim příbuzných typů vskutku imponující, i když si na druhé straně nečiníme iluze o jejich vzhledu, rozsahu a lidnatosti. V mnohých z nich (vlastně ve většině) nepřestávalo hrát důležitou roli zemědělství, složitý býval i jejich vývoj, jen zvolna a etapovitě směřující k rysům městskosti (Kejř 1984; týž 1987; Richter 1982, 239—264; Velímský 1989), leckdy i za pomoci translací do nových a výhodnějších poloh (Smetana 1989). Nicméně s vrstvou lidí, která se zemědělské prvovýrobě radikálně vzdalovala, dlužno ve stále rostoucí míře počítat (Tomas 1983). Ve 13.

století totiž souběžně vznikaly i desítky hradů a doznívala vlna rozlehlých klášterních fundací. Společnost se až tehdy plně a definitivně feudalizovala, někdejší družiník a velmož se měnil v „pozemkovou“ šlechtu. Tlak na zemědělství nesmírně stoupal. Prostého rolníka vtahovaly do tržní výroby nové ekonomické a sociální podněty, svázané s emfiteuzí a s příbuznými formami, aktivizoval se světský i církevní velkostatek. Vzhledem k časnému osazení nejpříznivějších poloh byla však již cesta dalšího extenzivního rozvoje zatarasena a podobně jako v ostatní vyspělé Evropě musela i ekonomika českých zemí, konkrétně její stěžejní zemědělská složka, hledat nová východiska. Ze všech těchto hledisek zůstává proto 13. století velkým tématem našich dějin (z posledních titulů Klápště 1989; Měřinský 1989).

O skutečné podobě tehdejší zemědělské výroby víme však dosti málo, třebaže celkově výzkum české i moravské vesnice právě díky archeologii viditelně pokročil (souhrnné Klápště—Smetánka 1982; Nekuda 1982). Novější studium klade důraz spíše na charakter rostlinné a živočišné produkce, což vcelku slušně umožňuje dochovaný písemný materiál i poznatky archeologů, otazníky však stále zůstávají kolem způsobu zemědělských prací. Obecně převládá názor, že ve 13. století se masově rozšířilo troj- nebo i vícepolí, čemuž měla vycházet vstříc i trojhonná soustava. Někdy se jeho počátky shledávají už v časném středověku (Nový a kol. 1974, 77—78), nověji se však — nepochybně právem — zdůrazňuje jeho mladší původ (Beranová 1975, 48—52; Přehled 1980, 192—193; Nekuda 1985). Přitom však nebývají sledované souběžné strukturální změny osídlení, které právě nástup úhorových systémů často ohlašují, neboť aby došlo k žádoucímu efektu, musela pluzina (pokud trvala již dříve) výrazně změnit svoji tvářnost a zároveň se přizpůsobovat zdokonalenému orebnímu náčiní, hlavně těžkému selskému pluhu (v širších souvislostech upozornil již Štěpánek 1969, zvláště 481—484).

Vysoko oceněná trojhonná soustava, jejíž důsledné uplatňování předpokládá značný stupeň organizace či snad dokonce jisté „samosprávy“ vesnické pospolitosti, bývá současně provázána neméně progresivním záhumenicovým nebo jiným příbuzným uspořádáním pluziny, kde se mohlo uplatňovat individuální hospodaření v rámci jednotlivých usedlostí. Prostorové rozšíření těchto forem si v plné šíři mnohdy ani neuvědomujeme, třebaže jejich koncentrace v podhorských končinách severních Čech i Moravy z nich činí jeden z nejvýraznějších sídelních typů (pro hrubou představu srovnej Láznicka 1956, 155). Příliš obecně a nekonkrétně se potom dozrává souvztažnost mezi změnami v zemědělství a vskutku masovým vznikem měst. Navíc tu vzniká logický zkrat, neboť z existence faktu, tj. z rychlého nárůstu městské sítě, bývá odvozováno, že k „něčemu“ muselo dojít, aniž by se fenomén strukturálních změn v osídlení a potažmo i v zemědělské oblasti — kromě řídkých výjimek — důkladněji sledoval.

Nezbývá proto než znovu upozornit na možnosti, které se skrývají v sice pracném, každopádně však vděčném studiu tvarů sídlišť a pluzin z indikačních skic stabilního katastru z první poloviny 19. století, výjimečně i z materiálů starších (například Šmelhaus 1975). Stále se přitom vrací otázka jejich genetické kontinuity přes středověk a novější dobu až k zachycení stavu z třicátých a čtyřicátých let minulého věku, neboť obecných i regionálně specifických zásahů do sídlišť i areálů jejich katastrů se v běhu staletí nabízela celá řada: rozptyl a koncentrace osídlení, vlny pustnutí, důsledky třicetileté války a znovuosazování opuštěných gruntů, raabizace, scelování, nová parcelování apod. (z pohledu archeologie k některým výsledkům kriticky Klápště 1988a, 101—103). Individuální přístup ke každé lokalitě je tudíž zcela na místě, chybí však větší zkušenosti z „čtení“ indikačních skic a zpracovaných mezioborových kontaktů.

Dílkí sondy přitom naznačují, že výsledky mohou být někde zajímavé. Před časem byla i z těchto hledisek podrobena analytickému výzkumu širší oblast Litoměřic-

ka, složená jednak ze starého sídelního území (hlavně plochy kolem dolní Ohře), jednak z mladších sídelních vrstev 12.—14. století (oblasti Českého středohoří). Pokud se soustředíme na vlastní úrodné, rovinaté a nízko položené dolní Poohří, vymezené zhruba mezi Litoměřicemi, Pátkem u Loun a Roudnicí, už z relativně časného údobí lze odtud získat příznaky hlubokých zásahů do uspořádání plužiny. Podle zprávy z roku 1248 emfyteuticky prodal Jindřich ze Žitavy, jeden z významných Ronovců, litoměřickému měšťanovi Hertvíkovi „ves jménem Lovosice“. V českém opisu ze 16. století se tehdy zároveň hovoří o lovosických lánech, které „dluhost a šířkost držeti budú, kterůž drží lánové vsi Prosmky jménem“ (CDB IV. 1, č. 147, s. 245—246). Již okolo poloviny 13. století docházelo tak na Lovosickou k zásahům do struktury polností, které signalizují i průběžné změny v organizaci zemědělské výroby. Lánová rozvržení prosmyského i lovosického katastru jsou na indikačních skicách ostatně ještě patrná. Kombinace písemných údajů (CIM IV. 1, č. 17, s. 33, č. 110, s. 158—159; RBM IV. č. 265, s. 106) a genetického studia plužiny snad potvrdila regulaci polností několika vesnic v sousedství Budyně (Žabovřesky, Břežany, Písty, Vrbka, Roudníček, popř. zaniklé Milečice). Podle všeho se zdá, že tento zásah z přelomu 13. a 14. století změnil dosavadní nepravidelnou tříšť v plužinu složenou hlavně z dlouhých pásů. Jiné doklady o regulaci, která blízce souvisela i s koncentrací osídlení, plynou z analytického rozboru některých jiných katastrů (Chotěšov, Černiv aj.). Do vztahu se strukturálními změnami středověkého osídlení a s pronikáním nových způsobů zemědělské výroby možno položit i předpokládaný zánik mnohých z oněch raně středověkých sídlišť, s nimiž se po 12. století v pramenech již nesetkááme.

Vedle pravidelných a nejspíše v druhé polovině 13. a ve 14. století regulovaných plužin se však na dolním Poohří udrželo až do novověku i množství neuspořádaných blokových plužin, i když půdní podmínky a vhodná konfigurace terénu jejich přestavbě nebránily. Na otázku, v čem tkvěly příčiny celého jevu, třeba — alespoň do jisté míry — hledat odpověď v rázu feudální držby. Zřetelně se totiž ukazuje, že regulace se prosadila hlavně tam, kde vesnice tvořila ve vrcholném středověku součást rozlehlejšího dominia, ať církevního nebo světského, nebo kde se o ni nedělilo více majitelů. Drobná roztráštěná držba, kdy v jedné lokalitě působilo více vrchností, vhodné předpoklady pro regulaci plužiny nedávala. Patřila sem hlavně místa, v nichž převládala nižší šlechta, neboť efektivní uspořádání plužiny se mohlo dít jen za dohody všech na držbě zúčastněných stran. Nejlepší podmínky k tomu se přirozeně tvořily v rámci větších administrativních celků (k poměrům na Litoměřicku Žemlička 1980b, 152—155).

Ústřední část Litoměřicka je tudíž příkladem starého sídelního území, kde se nejpozději od poloviny 13. století začala projevovat koncentrace osídlení spojená s přestavbou plužiny. Ze střediskových míst, působících už předtím jako trhy, se zároveň právě v této době formovala městská střediska: nejdříve a nejvýrazněji Litoměřice, posléze i Budyně, Libochovice a Třebenice (Žemlička 1978). Oba jevy bezpochyby souvisely, jeden byl podmiňován druhým, oba tvořily součást kvalitativních proměn středověké ekonomiky.

Jinou variantu reprezentuje východočeské Policko a zvláště Broumovsko. Výsledky tu zatím ještě nejsou kompletní, nicméně zřetelně odtud plyne, že místy dříve zalidněné Policko i zcela čerstvě osazované Broumovsko dosáhly své základní sídelní podoby už ve druhé polovině 13. století, nejspíše již za Přemysla Otakara II. (1253 až 1278). V nepřítli změněných formách, bez hlubších strukturálních posunů, přetrvaly zdejší plužiny do hloubky 19. století. Broumovsko vykazuje takřka ryzí „klasic-kou“ emfyteutickou kolonizaci uskutečňovanou německými osadníky. Jejím charakteristickým rysem byly rozlehlé záhumenieové vesnice, hospodářsky blízce svázané s hlavním střediskem zdejšího panství břevnovských benediktinů — s městem Brou-

movem. Zatímco původní názvy zdejších vesnic zněly německy, tak v sousedním Policku probíhala kolonizace sice v obdobných formách, ale za převažující účasti domácího slovanského obyvatelstva. Ve srovnání s Broumovskem se zdá, že vesnice na Policku, rovněž v břevnovské držbě, se vyznačovaly menším rozsahem, lidnatostí i občasnou přítomností jiných typů než záhumenic (srovnej DRC 189—207; IS Hradecko). Podrobný rozbor sídelně historických souvislostí s akcentem na vztah město—venkov může i zde rozšiřovat výsledky starší vlastivědné literatury (uveďme alespoň Tomek 1881, 1—34; Šimák 1936; týž 1938, 893—899) o nové pohledy.

Kombinací písemných údajů se studiem tvarů polí a sídlišť možno tudíž otevřít zatím nepřiliš frekventované problémy nejen z oblasti vlastních dějin osídlení, ale i z pohledů mnohem širších. Právě zde vynikne i zásadní důležitost problematiky zaniklých osad, jejichž evidence, lokalizace i datování nejsou v těchto souvislostech samoučelem, cílem samým o sobě, nýbrž jedním z vážných informativních článků o pohybech a směrech středověké ekonomiky. Úloha archeologie je tu zcela nezastupitelná a i z těchto důvodů bude vzájemná integrace všech zainteresovaných disciplín v budoucnu jistě silít.

Za jednu z nosných převodových pák, které usnadňovaly zbožně peněžní kontakty mezi městem a jeho venkovským zázemím a určovaly míru hospodářské dynamizace, patří i tzv. německé neboli emfyteutické právo, známé i pod výrazy jako purkrecht, zákup, dědické právo apod. (Vacek 1919, 67—68). K jeho praktické náplni je třeba se neustále vracet, protože v některých místech se právě asi s ním pojí regulace plužiny. Dotkli jsme se toho již na příkladech z Litoměřicka. Zajímavé by přitom bylo sledovat tuto otázku, pokud to lze, v širších měřítkách Čech a Moravy. Rovněž hospodářské vazby emfyteutických vesnic k okolním městům se opět na vzoru Litoměřic zdají navštědčovat prostorové i chronologické provázanosti obou jevů, tj. emfyteutizace na jedné a vzniku měst na druhé straně, třebaže bez dalších sond nelze počítat s generalizujícími závěry. Někde totiž právě výsledky archeologie zřejmě naznačují výrazný časový odstup mezi strukturálními změnami a procesem emfyteutizace (Klápště 1988a, 105). Otázka si samozřejmě zasluhuje další analytickou pozornost.

Bez významu nejsou rovněž aspekty etnické. Vždyť právě v momentě, kdy německé právo zapouští v Čechách a na Moravě první kořeny, tj. v druhé polovině vlády Přemysla Otakara I. (1197—1230), nachází živnou půdu i ve starších domácích vesnicích. Šíření německého práva nelze u nás tudíž výlučně slučovat s usazováním německých kolonistů, protože čerstvě implantované právní způsoby se brzy dotkly rovněž slovanského obyvatelstva. V našich podmínkách nedošlo, jako například ve Slezsku, ke vzniku kompaktních oblastí německého osídlení a současně i německého práva (Zientara 1975). A někde byl vývoj ještě složitější: v našich některých oblastech totiž ani cizí kolonisté nemuseli vždy dosáhnout německého práva. Stalo se tak asi na Pelhřimovsku, kde domácí osídlování 12. století, podněcované hlavně pražskými biskupy, vystřídal příliv německých osadníků. Ve starších ani v novějších vesnicích se tu emfyteuze patrně nerozšířila a hospodáři slovanského i německého původu splývali ve stejnorodý právní celek (Dobiáš 1927, 31—113), i když se nyní ozývají i hlasy vysvětlující tu absenci dokladů emfyteuze stavem pramenné základny (Klápště 1988a, 105).

Obecně řečeno, emfyteuze tvořila sice nejpokročilejší z forem, podněcujících rozvoj zbožně peněžního hospodářství a ekonomické vazby vesnice k městu, avšak nereprezentovala směr jediný. Již od 12. století vznikaly v domácích podmínkách předpoklady k tomu, aby se venkov usilovněji zapojoval do svižnějších obrátek tržní výroby i směny, nicméně německé právo čili emfyteuze po formální i praktické stránce k tomu byla uzpůsobena nejlépe (Žemlička 1990, 173—178).

Rozmach vrcholně středověké ekonomiky bývá posuzován hlavně v rovině mnohovrstvných hospodářských styků mezi městem a venkovem, často se však přechází úloha

opevněných sídel, ať hradů, hrádků nebo tvrzí. Tvořily výraznou dominantu sídelní struktury, i když jejich spotřební charakter na rozmachu tržně peněžních vztahů spíše — můžeme-li to tak říci — parazitoval. Jako vrchnostenská střediska se však nepochybně výrazně podílela na hospodářském životě svého zázemí: stahovala se k nim feudální renta, jejich zakázky ovlivňovaly regionální i zemskou ekonomiku (zvláště budování nebo přestavby velkých královských či šlechtických hradů), docházelo k ovlivňování komunikační sítě. I když se hlavní pozornost našich kastellologů upírala k otázkám genetickým a typologickým (obecně Durdík—Klápště—Sommer 1986, 19—20), koncentruje se další zájmový okruh i na problémy ekonomické podmíněnosti vzniku a trvání opevněných sídel. Velkou cenu získávají tam, kde napomáhají při sledování kolonizačního postupu a jeho forem. Zároveň se ukazuje, že rovněž hrady a hrádky byly živou součástí tehdejšího osídlení, že s určitým fázovým posunem reagovaly na jeho změny, případně na kolonizační záměry ve svém okolí (například Plaček 1985; týž 1986; týž 1988; Bolina 1986). Právě z těchto důvodů k sobě poutají zájem (kromě ohledů dalších) i skalní hrádky na Děčínsku a Českolipsku, jejichž datování by asi nebylo nezajímavé i ve vztahu ke zdejšímu osídlení (Gabriel 1986; týž 1989).

Nastiněné problémy samozřejmě neřeší a ani nemohou řešit vztah dějin osídlení k výzkumu hospodářských dějin středověku v plné šíři, avšak možnosti, které se tu nabízejí, mohou obě disciplíny vzájemně obohatit a vtisknout jim další rozměr. Náročnost takové práce, jež navíc vyžaduje vstupy dalších pramenů a metodických postupů, sice poroste, ale bez jejího využívání bude náš obzor v mnohém chudší. Patrně se totiž ukáže, že jednotlivé regiony se podle svých vnějších i vnitřních podmínek mohly značně lišit, že poznatky z jednoho místa nelze automaticky zevšeobecňovat a považovat je za jev příznačný pro celou zemi (Žemlička 1980a). Právě středověké archeologii, která má schopnost integrovat v sobě široké spektrum mezioborových znalostí, by mohla v tomto úsilí případně role snad i dominantní.

Literatura

- BERANOVÁ, M., 1975: Zemědělská výroba v 11./14. století na území Československa. Praha.
- BOLINA, P., 1986: K problematice kolonizace a počátků hradů na severovýchodní Moravě ve 13. století, *Československý časopis historický* 34, 565—584.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae.
- CIM: Codex juris municipalis regni Bohemiae.
- DOBIÁŠ, J., 1927: Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí, I. Doba předhusitská. Pelhřimov.
- DRC: Decem registra censuum Bohemica compilata aetate bellum husiticum praecedente. Ed. J. Emler. Praha 1881.
- DURDÍK, J.—KLÁPŠTĚ, J.—SOMMER, P., 1986: Archeologie a architektura, *Archaeologia historica* 11, 11—24.
- GABRIEL, F., 1986: České Švýcarsko očima archeologa. Děčín.
- GABRIEL, F., 1989: K problematice opevněných sídel na pískovci, *Castellologica bohemica* 1, 1989, 125—138.
- IS HRADECKO: Indikační skici stabilního katastru. Hradecký kraj (rok 1840).
- KEJŘ, J., 1984: Die verfassungsrechtliche Stellung der Städte und des Bürgertums im böhmischen Staat der Přemysliden, *Jahrbuch für Geschichte des Feudalismus* 8, 224—248.
- KEJŘ, J., 1987: Trhy a tržové vsi v Čechách a na Moravě, *Právně historické studie* 28, 9—44.
- KLÁPŠTĚ, J., 1988a: K některým problémům středověké kolonizace, *Studia mediaevalia Pragensia* 1, 93—111.
- KLÁPŠTĚ, J., 1988b: Topographie der frühmittelalterlichen Besiedlung in der Gegend von Most (Nordwestböhmen), *Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege* 32, 35—79.
- KLÁPŠTĚ, J., 1989: Česká archeologie a studium problematiky 13. století, *Archaeologia historica* 14, 9—17.
- KLÁPŠTĚ, J.—SMETÁNKA, Z., 1982: Archeologický výzkum české středověké vesnice v letech 1971—1981, *Archaeologia historica* 7, 11—31.

- KLÁPŠTĚ, J. – ŽEMLIČKA, J., 1979: Studium dějin osídlení v Čechách a jeho další perspektivy. Československý časopis historický 27, 884–906.
- LAZNIČKA, Z., 1956: Typy venkovského osídlení v ČSR, Lidé a země 5, 147–155.
- MĚŘÍNSKÝ, Z., 1989: Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů, Archaeologia historica 14, 19–42.
- NEKUDA, V., 1982: Středověká vesnice na Moravě ve světle archeologických výzkumů, Archaeologia historica 7, 33–66.
- NEKUDA, V., 1985: Zemědělská výroba v období feudalismu na Moravě ve světle archeologických výzkumů, Archaeologia historica 10, 33–66.
- NOVÝ, L. a kol., 1974: Dějiny techniky v Československu (do konce 18. století). Praha.
- PLAČEK, M., 1985: Hradby na Oslavě a ekonomické podmínky jejich vzniku a existence, Archaeologia historica 10, 261–271.
- PLAČEK, M., 1986: Hradby v horním povodí Svratky, Archaeologia historica 11, 189–200.
- PLAČEK, M., 1988 K vývoji hradů v povodí Svitavy, Archeologia historica 13, 307–320.
- PŘEHLED 1980: Přehled dějin Československa I. 1 (do r. 1526). Hlavní redakce J. Purš a M. Kropilák, Praha.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae.
- RICHTER, M., 1982: Hradištko u Davle – městečko ostrovského kláštera. Praha.
- SMETANA, J., 1989: K problému translaci českých měst ve 13. a 14. století, Archaeologia historica 14, 95–107.
- SMETANA, J., 1990: Počátky města Kravaře v severních Čechách, Folia Historica Bohemica 13, 43–85.
- ŠIMÁK, J. V., 1936: Počátky Broumova a Broumova, Český časopis historický 42, 575–582.
- ŠIMÁK, J. V., 1938: České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých. Praha.
- ŠMELHAUS, V., 1975: Prameny k dějinám osídlení Broumova, Vědecké práce Zemědělského muzea 15, Praha.
- ŠTĚPÁNEK, M., 1967, 1968: Plužina jako pramen dějin osídlení 1–2, Československý časopis historický 15, 725–746; 16, 247–274.
- ŠTĚPÁNEK, M., 1969: Strukturální změny středověkého osídlení I–II, Československý časopis historický 17, 457–488, 649–680.
- TOMAS, J., 1979: Města v severozápadních Čechách ve 13. století, Hospodářské dějiny 4, 69 až 132.
- TOMAS, J., 1983: Řemeslníci 11.–13. století v českých zemích v písemných pramenech, Archaeologia historica 8, 73–84.
- TOMEK, W. W., 1881: Příběhy kláštera a města Police nad Medhují. Praha.
- VACEK, F., 1919: Emfyteuse v Čechách ve XIII. a XIV. století, Agrární archiv 6, 67–78.
- VELÍMSKÝ, T., 1989: K problematice počátků českých měst – prostorový vývoj a nejstarší zástavba, Archaeologia historica 14, 67–93.
- ZIENTARA, B., 1975: Henryk Brodaty i jego czasy. Warszawa.
- ŽEMLIČKA, J., 1978: Formation of the Town Network in Bohemia: The Lower Ohře River Area under Culminating Feudalism (13th–14th Century), Hospodářské dějiny 2, 193–224.
- ŽEMLIČKA, J., 1980a: K nerovnoměrnosti hospodářského vývoje v období vrcholného feudalismu, Folia Historica Bohemica 2, 175–187.
- ŽEMLIČKA, J., 1980b: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století. Praha.
- ŽEMLIČKA, J., 1990: Přemysl Otakar I. Panovník, stát a česká společnost na prahu vrcholného feudalismu. Praha.

Zusammenfassung

Mittelalterliche Besiedlung und Studium der Wirtschaftsgeschichte

Das Studium der mittelalterlichen Besiedlung beinhaltet zwei grundlegende Dimensionen: neben der Rekonstruktion von Siedlungsschichten einschließlich des Aussehens und der materiellen Kultur der mittelalterlichen Siedlungen macht sich als zweite Dimension die parallel verlaufende Integration dieser Erkenntnisse in wirtschaftliche, soziale oder demographische Gesichtspunkte der geschichtlichen Entwicklung geltend. Aber die Möglichkeiten, die in dieser Hinsicht die Besiedlungsgeschichte bietet, werden bisher nicht genügend ausgenutzt. Bei der Bearbeitung der wirtschaftlichen Thematik herrscht eine gewisse Ratlosigkeit, wie man mit den Kenntnissen über die Besiedlungsgeschichte umgehen soll.

Neue Aspekte verdienen vor allem Fragen der Entstehung und der Anfänge der böhmischen und mährischen Städte, die oft zu evolutionistisch aufgefaßt werden. Es zeigt sich, daß bereits vor dem Jahre 1310 in Böhmen, Mähren und im mährischen Schlesien ungefähr 250 städtische oder zu Städten sich bereits entwickelnde Lokalitäten bestanden, was von einem ziemlich dichten Netz von Städten zeugt. Diese Entwicklung hing zweifellos auch mit der Bewegung in der damali-

gen Landwirtschaft zusammen, die offensichtlich erst im 13. Jahrhundert eine Entwicklung massenhafteren Verbreitung der Mehrfeldersysteme, besonders des Dreifeldersystems, durchgemacht hat. Das Studium der Siedlungs- und Flurformen bringt gewiß verschiedene Schwierigkeiten mit, und es fehlen bisher Erfahrungen aus dem „Lesen“ der ältesten Katastralpläne; Teiluntersuchungen vom Gebiet um Litoměřice (Leitmeritz) sowie von anderen Orten deuten jedoch an, daß die Entfaltung des Dreifeldersystems zweifellos Hand in Hand mit dem Umbau der älteren Katasterordnung vor sich ging. Es zeigt sich dabei, daß die Flurregulation sich besonders dort durchgesetzt hat, wo das Dorf Hochmittelalter einen Teil eines ausgedehnteren Dominiums gebildet hat, während der zersplitterte Kleingrundbesitz keine entsprechenden Voraussetzungen für die Flurregulation in regelmäßigeren Formen schuf.

Die Forschung hat zugleich bestätigt, wie wichtig die Rolle war, die in diesen Prozessen die Verbreitung des „Purkrechtes“ (des sogenannten „deutschen Rechtes“ oder Emphyteusion) gespielt hat. Seine Ausbreitung kann man jedoch nicht ausschließlich mit der Ansiedlung der deutschen Kolonisten in Zusammenhang bringen, weil damit bald auch die slawische Bevölkerung in Berührung kam. Doch die Emphyteusion repräsentierte dabei keineswegs nur die einzige Richtung, die die Entfaltung der Geld- und Warenwirtschaft gefördert hätte.

Zum Schluß wird die Notwendigkeit eines interdisziplinären Zutritts hervorgehoben, denn nur auf diese Weise wird es in der Zukunft möglich sein, komplizierte Probleme der Wirtschafts- und Sozialentwicklung zu lösen, wobei eine bisher nicht genug gewürdigte Rolle die Besiedlungsgeschichte spielt.

